

IZ RANIJE POVIJESTI TROGIRA

Lujo Margetić

U radu autor obrađuje dva pitanja:

1) institut diobe zemljišta danog na krčenje između vlasnika i krčitelja, koji se pojavljuje na mnogim mjestima istočne obale Jadrana, ali nigdje u toliko velikom broju slučajeva kao u Trogiru. Taj institut poznat je još od Hamurabija pa preko bizantskoga Zemljoradničkog zakona, sjeverne Afrike u doba Arapa te mnogih dijelova Italije i Francuske itd.

2) vijesti života blaženoga Ivana, trogirskog biskupa, što ga je napisao 1203. arcidakon Treguan, budući trogirski biskup, osobito one što se odnose na događaje u XII. stoljeću, naime na rušenje Trogira od Saracena, privremeno napuštanje toga grada i kasniji napad Mlečana i ispituje vjerodostojnost tih vijesti te zauzima kritički stav prema Steindorffovoj tezi da su sve te vijesti nevjerodostojne.

Autor, objašnjavajući razloge učestalosti ugovora o diobi nasadene zemlje, navodi kao jedan od mogućih razloga i lošu gospodarsku situaciju u Trogiru nakon događaja opisanih od arcidakona Treguana.

I. U našoj je pravno-povijesnoj i gospodarsko-povijesnoj literaturi vrlo slabo obrađen važan i zanimljiv institut privođenja neobrađene zemlje kulturi uz naknadnu diobu obrađenog zemljišta između vlasnika i obrađivača.¹ Taj institut bio je raširen osobito u Trogiru. Evo jednog primjera takvog ugovora sklopljenog 5. rujna 1272: (...) Cerne Cherinne dedit et locauit Radoy et Raddoslaio fratribus (...) terram (...) id Podomorie (...) ad plantandum et pastinandum de uinea et arboribus tali modo (...) quod predicti (...) promixerunt ipsam terram totam pastinare et plantare (...) hinc ad quinque annos proxime uenturos (...) et a dictis quinque annis in antea eam tenere et laborare per duos annos (...) et quolibet anno eam uindimiare et (...) Cerne dare medietatem (...) et (...) de blaua agraticum (...). In fine uero (...) septem annorum medietas totius dicte terre et uinee et arborum (...) esse debeat (...) Raddoy et Raddoslaui pro eorum labore,² tj. Črna Čerine dao je i predao u zakup braći Radoju i Radoslavu zemlju u Podmorju, s time da je obrade i nasade vinovom lozom i drvećem tako da su rečeni obećali da će cijelu tu zemlju obraditi i nasaditi u idućih 5 godina, a nakon tih

¹ O tome vidi Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, Stvarna prava, Zagreb-Rijeka-Čakovec 1983, 99—101.

² Miho Barada, *Trogirski spomenici*, Dio I, sv. I, Zagreb 1948, 411—412.

5 godina držati je i obrađivati dvije godine, (usto) svake godine obavljati berbu i Črni davati polovicu, a od žita (uobičajenu) zakupninu. Nakon tih sedam godina polovica cjelokupne rečene zemlje i vinograda i drveća treba pripasti Radoju i Radoslavu za njihov rad.

Takav tip ugovora nalazi se ne samo u Trogiru nego i na drugim područjima duž istočne jadranske obale, npr. u Ninu,³ Kotoru,⁴ Rijeci,⁵ Trstu⁶ itd. U srednjoj Italiji najstariji takav poznati ugovor o diobi nasadene zemlje potječe iz 766.⁷ Takve ugovore naći ćemo često i u južnoj Italiji počevši od IX. stoljeća sve do sredine XIII. stoljeća.⁸ I u južnoj Francuskoj (Provence, Languedoc) dioba zemlje pojavljuje se počevši od IX. stoljeća, ona je najviše u upotrebi od XI. do XIII. stoljeća, kasnije je mnogo rjeđa, ali se može naći još stoljećima u zapadnoj Francuskoj. U sjevernoj Africi ona se naziva mugarsa, mugharasah, i to kao institucija islamskog prava, ali su je, čini se, Arapi našli na novoosvojenim područjima.⁹ To bi značilo da se počeci instituta diobe zemlje između vlasnika i nasadivača mogu pomaknuti u prvu polovicu VII. stoljeća.

I doista, taj institut nalazi se zabilježen u bizantskom Zemljoradničkom zakonu¹⁰ (Nomos georgikos) pisanom najvjerojatnije u VIII. stoljeću, koji nesumnjivo samo zapisuje stanje u praksi, iz čega slijedi da je postojao i prije Zemljoradničkog zakona. U članu 11. toga Zakona propisano je: »Ako netko preuzme zemlju od (drugog) seljaka koji se nalazi u poteškoćama i ako se dogovore da će samo uzorati ledinu te da će nakon toga izvršiti diobu, neka ugovor bude na snazi. Ako su ugovorili da će i posijati, neka ono što je ugovoreno bude na snazi.«

Uostalom, riječ je o prastarom pravnom institutu koji nalazimo još u Hamurabijevu zakoniku,¹¹ gdje u članu 60. stoji: »Ako čovjek prepusti vrtla-

³ Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (dalje CD) XIII, 1915, 110 (godina 1361).

⁴ Anton Mayer, *Kotorski spomenici*, Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326—1335, Zagreb 1951, 410, br. 1256 (godina 1335).

⁵ Silvano Gigante, *Libri del cancelliere*, Fiume 1912, vol. I, 258—259.

⁶ Pietro Kandler, *Codice Diplomatico Istriano*, ad a. 1204, ad a. 1256.

⁷ Vidi Ursula Lewald, *Arbeit schafft Eigentum. Die pastinatio in partem, ein wenig bekannter italienischer Agrarvertrag des Mittelalters*, »Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte«, 317, 336.

⁸ A. Panerai, *Su di un antico contratto agrario che rivive nel mezzogiorno d'Italia*, »Annali della Facoltà di Agraria«, Pubblicazione dell'Università di Bari 6, 1948, str. 126 i d.

⁹ Vidi E. De Leone, *Mugharasak*, »Nuovo Digesto Italiano« VIII, 1939, 791—794. Ali vidi i Fernando Valenzi, *Il contratto di piantagione (mugarsa) in diritto musulmano e nella consuetudine della Libia*, »Rivista di diritto agrario«, 1933, 460—470.

¹⁰ Podrobnosti u Lujo Margetić, *Zemljoradnički zakon (Nomos georgikos)*, »Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci« 3, 1982, 85—122; isti, *La Legge Agraria. Accenni ad alcuni problemi della storia del diritto*, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, V, (1985), Bologna 1989, 103—135.

¹¹ Podrobnosti u Lujo Margetić, *Opća povijest prava*, 2. izdanje, Rijeka 1984—1985, str. 9—18; isti, članak *Babilonsko pravo*, *Pravna enciklopedija Jugoslavije*, 1. svezak, u objavlivanju.

ru polje da ga pretvori u voćnjak i vrtlar zasađi voćnjak, (vrtlar) će zasađiti (voćnjak) tijekom četiri godine, a u petoj vlasnik voćnjaka i vrtlar dijele (voćnjak) napola. Vlasnik voćnjaka izabire svoj dio i onda ga uzima.« Član 61: »Ako vrtlar nije cijelo polje pretvorio u voćnjak, nego je ostavio (i) ledinu, ledina mu se računa kao njegov dio.«

Dakle, dioba zasađene zemlje između vlasnika i obrađivača očito je pravdavi institut, koji se na Sredozemlju pojavio najkasnije u bizantsko doba, i onda se brzo proširio. Ostaje vrlo zanimljivo pitanje zašto se u nas taj pravni institut javlja u tako jakoj mjeri upravo u Trogiru, dok mu u drugim dalmatinskim gradovima jedva nalazimo neke tragove. Jedan od razloga je svakako stanoviti nedostatak financijskih sredstava kod trogirskih vlasnika zemlje koji često nisu mogli privući seljake na nasadivanje neobrađene zemlje drukčije nego odricanjem od vlasništva polovice obrađene zemlje u korist seljaka koji je zemlju priveo kulturi. Nije nemoguće da je razlog bio i u vrlo teškom oporavljanju trogirске gradske općine nakon burnih događaja u XII. stoljeću. Ne smije se zaboraviti da je i Biograd teško nastradao 1125. i da se odonda više nikad nije oporavio. Trogiru je to doduše uspjelo, ali, čini se, samo s najvećim poteškoćama. Ipak, kako je diskusija o povijesti Trogira u XII. stoljeću upravo u posljednje vrijeme bila vrlo živa i s vrlo proturječnim rezultatima, smatramo nužnim da damo još jedan svoj prilog tom pitanju.¹²

2. Za povijest Trogira od velike je važnosti Život blaženog Ivana, trogirskog biskupa napisan 1203. od Treguana, arciđokana i kasnije trogirskog biskupa.¹³ Premda je taj Život (u daljnjem tekstu Život) hagiografsko djelo s uobičajenim opisima čuda i raznim pretjerivanjima, ipak je on razmjerno pozudano vrelo za one povijesne događaje koje spominje. Naime, ako je pisac nekoga hagiografskog djela htio da narod vjeruje u ono što priča, on je morao u svoju priču ubaciti određene povijesne događaje koji su se ili stvarno dogodili ili ih je narodna tradicija smatrala istinitim. Upravo u tome i leži golema vrijednost hagiografskih spisa, što je kod Života još i potencirano s razloga što od događaja što ih Život opisuje nije proteklo toliko vremena da bi se oni pretvorili u puku legendu bez veze sa stvarnošću. Za naše analize dolaze u obzir ovi osnovni događaji: po Životu nedugo nakon Kolomanova uspjeha u Dalmaciji umro je trogirski biskup Ivan. Neposredno prije smrti prorokovao je da će »nakon ovoga pokoljenja« doći do rušenja gradskih utvrda i da će trogirski stanovnici napustiti grad za »ne baš kratko vrijeme«, ali da će se onda vratiti i ponovno ga izgraditi. I doista, nakon »malo godina« Saraceni su Trogir »do temelja uništili«, a stanovnici su ga napustili. »Poslije mnogo vremena« neki su se stanovnici povratili u grad, ponovno ga

¹² Prvi naš prilog objavljen je u *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 255—263 pod naslovom *La distruzione di Traù da parte dei Saraceni nella prima metà del secolo XII*.

¹³ *Joannes Lucius, Vita Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula*, Roma 1657. Najnovije izdanje Milan Ivanišević, *Život svetoga Ivana Trogirskoga u Legende i kronike*, Split 1977, 59—121 sa starim prijevodom na hrvatski, uvodom i vrlo korisnim bilješkama. Po njemu ćemo »Život« dalje citirati.

izgradili i ujedno pronašli grob biskupa Ivana. Na grobu su se događala mnoga čuda, npr. povratak vida, sluha itd. »sve do vremena kada je grad bio napadnut od Mlečana«, koji su pljačkajući po gradu oskrvnuli Ivanov grob, tijelo bacili na obalu i otkinuli od njega ruku.

Koliko treba vjerovati osnovnim događajima toga izvještaja, tj. 1) rušenju grada od Saracena, 2) napuštanju grada, 3) napadu Mlečana?

Starija literatura od Lucija dalje¹⁴ nije dovodila u pitanje vjerodostojnost tih događaja, osobito da su Trogir razrušili 1123. Saraceni koji su došli iz Afrike ili Španjolske. Mi smo 1983. iznijeli mišljenje da je riječ o saracenskoj posadi u Bariu koja je 1133. po nalogu kralja Rogera uništila grad.¹⁵ N. Klaić je vijest o napadu Saracena interpretirala kao mletačko pljačkanje Trogira u 1125, a kasniji napad Mlečana povezivala s Dandolovom viješću po kojoj su Mlečani napali Trogir u 1171.¹⁶ Mnogo radikalniji bio je Steindorff u svoja dva rada iz 1984.¹⁷ i 1988.¹⁸ Po njemu je nevjerodostojna i neistinita biskupova priča o saracenskom napadu na Trogir, o uništenju i napuštanju Trogira i o kasnijem napadu Mlečana na grad. Novije analize, u prvom redu Steindorffove, ponukale su nas da se ponovno vratimo tom pitanju.

Prije svega smatramo da nije uvjerljivo Steindorffovo nijekanje opstojnosti kasnijega mletačkog napada na Trogir. Upravo je nemoguće pretpostaviti da bi, kako to hoće Steindorff, Treguan izmislio taj mletački napad. Od njega je i prema pričanju Treguana do 1203, tj. do doba pisanja Života, moglo proći tek nekoliko desetljeća, što znači da su mnogi Trogirani koji su 1203. živjeli bili u vrijeme tog mletačkog napada u godinama koje su im dopuštale sjećanje na ono što se stvarno zbilo. Treguan bi potpuno poništio svaku vjerodostojnost svoga pričanja kad bi izvještavao o nepostojećem događaju. Usto, upravo zato što je od mletačkog napada do pisanja legende prošlo razmjerno kratko vrijeme, Treguan je taj napad opisao vrlo oprezno i trijezno. Treguan priča da je trideset mletačkih galija došlo do Trogira, da su Mlečani ušli u Trogir tražeći skrivene dragocjenosti, da su u toj nadi otvorili grob biskupa Ivana, odvukli škrinju s Ivanovim tijelom do obale, otvorili je, i kad nisu našli ništa što bi vrijedilo opljačkati, otrgli biskupovu ruku i nakon toga otplovili s ostalim plijenom. Dakle, Treguan ne priča o borbama, poginulima, ranjenima, uništavanju grada i tome slično, očito zato što svega toga nije ni bilo. Što se zapravo dogodilo? Odgovor na to pruža nam *Historia ducum*,¹⁹ po kojoj je iz Mletaka protiv Bizanta krenulo 100 galija i 20 pomoćnih lađa. U pomoć im se pridružilo 10 galija i veći broj pomoć-

¹⁴ Podrobnosti u Margetić, *Histrica*, cit., 255.

¹⁵ N. dj. 255—263.

¹⁶ Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku*, Trogir 1985, 61—68.

¹⁷ Ludwig Steindorff, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert*, Wien 1984.

¹⁸ Isti, *Die Vita beati Iohannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatinischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert*, »Südostforschungen« XLVII, 1988, 17—36.

¹⁹ *Historia ducum veneticorum*, *Monumenta Germanicae Historica*, *Scriptores* XIV, Hannoverae 1883, ed. H. Simonsfeld, 79.

nih lađa. (Dandolo izvještaj²⁰ možemo kao nepouzdana kasnije kombiniranje ostaviti postrani.) Historia ducum dodaje da Dubrovčani nisu htjeli dati pomoć i čak naoružani izašli iz grada. Mlečani su ih pobijedili, mnoge poubijali i konačno grad prinudili na pokornost.²¹ Steindorff ističe²² da u tim vijestima nema riječi o nekom napadu na Trogir. Argument nije uvjerljiv. Historia ducum ne javlja o »napadu na Trogir« jednostavno zato što je incident bio posve beznačajan, kao što je vidljivo već i iz samoga Treguanova priča-nja. Trogir je u to vrijeme priznavao bizantsko vrhovništvo pa je dužd očito smatrao potrebnim da usput ako ništa drugo, a ono bar zastraši bizantski Trogir — a vjerojatno i iznudi priznanje mletačkog vrhovništva — i usput održi dio flote u kondiciji i dobru raspoloženju zbog lake pljačke, pri čemu nije trebalo doći ni do kakvog gubljenja vremena. Steindorff opetovano naglašava »veliku žurbu« mletačke flote na njezinu putu. Po njemu bi bio gubitak vremena slanje grupe galija protiv Trogira.²³ Ali, u Dubrovniku se mletačka flota zadržala barem 2 dana, a nakon toga, krećući prema jugu, »osvajala gradove, otoke, tvrđave i mnoga sela.«²⁴ Mletačka flota je nakon toga osvojila Negropont na Eubeji i tamo se zadržala »izvjesni broj dana« (ali-quot diebus). Dakle, bilo je dovoljno (i previše) vremena da onih trideset galija koje su se nakratko zadržale u Trogiru dostignu glavninu.

Slično je i s privremenim napuštanjem Trogira od njegovih stanovnika. O njemu govori Život čak na dva mjesta, na način koji, smatramo, ne dopušta sumnje u to da je negdje sredinom XII. stoljeća doista došlo do privremenog odlaska građana, zbog kojeg je grad opustio »kroz mnogo godina«, kako to kaže Život. Naime, Treguan, u želji da u što većoj mjeri proslavi nadnaravne sposobnosti biskupa Ivana upotrebljava u hagiografskim spisima vrlo poznatu ideju o »proročanstvu«, o kojem se izvještava nakon što se događaj već zbilo. To je oprobano sredstvo kad god se žele istaknuti nečije izvanredne sposobnosti predviđanja. Navodno je biskup Ivan neposredno prije smrti prorokao da će biti porušene sve gradske zidine i da će se stanovnici rasuti »kroz nemalo vremena pa kad se opet vrate, ponovno izgraditi grad.«²⁵ Drugi put priča Treguan o napuštanju grada i povratku građana u grad »nakon mnogo vremena« u onom dijelu svoje priče što se odnosi kronološki na to razdoblje i koje se može smjestiti približno u sredinu XII. stoljeća. Uspomena na taj egzodus koji se, ako je vjerovati nejasnoj, ali ipak bar donekle upotrebljivoj Treguanovoj »kronologiji« dogodio oko sredine XII. stoljeća, morala je još biti vrlo živa u svijesti trogirskih građana, jer su je doživjeli djedovi i očevi generacije koja je živjela u doba pisanja Života (1203), a nje se sigurno dobro sjećao i neki živući starac od 70 i više godina. Upravo je nemoguće da bi Treguan o nepostojećem napuštanju Trogira donosio naj-

²⁰ Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta, Rerum Italicarum Scriptores*, Tomo XII — Parte 1, 2. izd. a cura di E. Pastorello, Bologna 1938—1958, str. 251.

²¹ Historia ducum, cit., 79.

²² Steindorff, *Die dalmatinischen Städte*, cit., 96; isti, *Die Vita*, cit., 19.

²³ Steindorff, *Die dalmatinischen Städte*, cit. 94; isti, *Die Vita*, cit., 24.

²⁴ Historia ducum, loc. cit.

²⁵ Život, 111.

prije proročanstvo blaženog Ivana, a nakon toga spomenuo i sam egzodus. Slušatelji i čitatelji legende morali bi pomisliti da legenda laže, kad o tome egzodusu nitko od najstarijih građana koji su ga doživjeli ništa ne zna i kad od ostalih građana nitko nije o tome ništa čuo od svojih očeva i djedova.

Sutnja Tome arcidakona o tome egzodusu za Steindorffa je važan argument protiv vjerodostojnosti Treguanove vijesti. Ali, Toma je o tom razdoblju jedva ponešto napisao čak i o samome Splitu. Ako tome dodamo da je 1125. godine uništen Biograd i da se nije više nikad ponovno podigao kao gradska općina, onda nije ni najmanje nevjerojatna vijest iz Života da je i Trogir približno u isto doba doživio sličnu sudbinu, samo s tom razlikom da se Trogir nekako uspio oporaviti. Za Biograd kaže Historia ducum da su ga Mlečani 1125. na povratku s križarskog rata »do temelja uništili, što i danas može svatko vidjeti«.²⁶ Historia ducum pisana je nešto poslije 1229. i ona nam donosi pouzdanu vijest o tome što i inače znamo, tj. da je Biograd ostao u ruševinama. Život pak, pisan 1203, izvještava da je Trogir »do temelja uništen« i da je »nakon mnogo godina« obnovljen. Ne vidimo nikakva razloga zašto ne bismo trebali vjerovati starijem vrelu, Životu, koje piše o događajima iz ne predaleke prošlosti grada u kojem je nastao. Tom je vrelu bilo itekako u interesu da u za legendu sporednim stvarima bude što vjerodostojnije kako bi na taj način priča o životu i čudima blaženog Ivana ispala što uvjerljivija. Potpuni nedostatak pouzdanih vijesti o Trogiru upravo za razdoblje kada je on bio napušten svakako je još jedan dodatni razlog da Treguanu povjerujemo. Steindorff iznosi kao daljnju poteškoću okolnost da je posve neobično da bi nakon uništenja grada od Saracena ostao jedino grob blaženog Ivana nedirnut. Ali, vrlo je veliko pitanje da li je pronađen biskupov grob. Očito je to »Ahilova peta« legende. Treguan se uvelike trudi da autentičnost nalaza opravda priviđenjima Teodora »ubogoga duhom«, dakle, osobe od koje se ne može očekivati nikakva prijevara. Treguan upotrebljava sva sredstva, koja su i inače uobičajena u hagiografskim djelima, da nekako uvjeri slušatelje i čitatelje da je pronađeni grob zaista grob blaženog Ivana: biskup najprije ne vjeruje Teodoru i šalje ga kući, ali Teodor potaknut od samoga blaženog Ivana ponovno dolazi biskupu, ovaj ispituje da li netko u Trogiru nešto zna o nekom biskupu koji je nekoć živio u Trogiru — i doista nalazi jednog starca koji se sjeća da je čuo od svojih predaka da je nekoć u gradu živio blaženi Ivan i pravio mnoga čuda. Nato se, sve prema Treguanovoj priči, ide prema mjestu koje je sam blaženi Ivan označio uz pomoć Teodora i pronalazi se grob. Ali, po Treguanu čudima još nema kraja. Naime, unatoč velikim naporima sakupljenih ljudi ne uspijeva se podignuti kamen koji pokriva mauzolej sve dok se nije došlo do spasonosna rješenja: poziva se dobroćudni Teodor i on bez ikakvih napora uklanja kamen običnim nožem — što nije uspjela »snaga mnogih snažnih ljudi s velikim brojem oruđa«. Kada se grob otvorio, »proširio se divan miris, i to ne samo do bližih nego i do vrlo udaljenih mjesta«. Sve to izgleda sumnjivim za današnjeg čitatelja, a tako je to moralo biti i za suvremenike Treguana. Čak i sama legenda priča o onima koji su sumnjali u »svetost blaženog čovjeka« kako to opetovano izjavljuje Treguan. Na Steindorffovo pitanje

²⁶ Historia ducum, cit., 74.

(»Warum blieb bei der Zerstörung durch die Sarazenen gerade das Grab des Johannes unangetastet«)²⁷ odgovorili bismo da unatoč priviđenjima »ubogog duhom« Teodora i ostalim čudesnim događajima oko pronalaženja groba blaženog Ivana ne vjerujemo da su Trogirani pronašli baš njegov grob i mislimo da su toga mišljenja bili i mnogi ondašnji Trogirani, samo što je većina smatrala da je mudrije držati jezik za zubima. I inače Treguan nije uspio učiniti legendu uvjerljivom: nevjerojatno je da nitko u Trogiru nije pojma imao — pa čak ni tadašnji biskup! — da je nekoć u gradu živio blaženi Ivan. Uostalom, neke pojedinosti u legendi djeluju kao fina ironija kojom se Treguan majstorski, ali vrlo oprezno poigrava.

Daljnji prigovor Steindorffov, naime, da nije jasno zašto su građani ostali toliko vremena izvan grada ne čini nam se osobito snažnim. U prvoj polovici XII. stoljeća bilo je na srednjodalmatinskoj obali opasno živjeti zbog stalnog prolaznja u prvom redu mletačke flote, pa su samo vrlo dobro zaštićeni gradovi kao Zadar i Split mogli opstati. Ako je Biograd u to vrijeme definitivno nestao kao grad, zašto ne bi to bilo moguće za Trogir na jedno kraće vrijeme.

Steindorff se pita gdje bi se građani Trogira zadržavali u vrijeme svog privremenog napuštanja grada. Dakako, točan odgovor nije preduvjet prihvaćanju teze da je Treguan napisao istinu o napuštanju grada. Lucije je pomišljao na njihov privremeni boravak u Splitu,²⁸ ali nije posve nemoguće da su se privremeno smjestili sjeverno od Prapatnice ili možda na kojem od obližnjih otoka. Jedino je sigurno da su oni zadržali i dalje svoju svijest o pripadnosti Trogiru i da su i dalje ostali grupacijom, koja je osjećala međusobnu povezanost i »kolektivno pamćenje« vlastite prošlosti.

Preostaje još odgovor na pitanje tko su bili napadači koji su uništili Trogir po Treguanovom pripovijedanju. Po Treguanu su to bili Saraceni, ali time nije riješen problem identifikacije napadača. Teza da bi to bili Saraceni iz Afrike ili Španjolske uglavnom je napuštena od novijih autora. Zato npr. Ivanišević²⁹ i Steindorff³⁰ smatraju da su Trogir napali Mlečani 1125. kada su se vraćali s križarskog pohoda. Ta teza ne čini nam se ispravnom. Historia ducum govori o uništenju Biograda, ali ne spominje rušenje Trogira. Ne vidi se nikakav razlog zašto bi taj pouzdani mletački izvor prešutio razaranje Trogira. Upravo obratno, Historia ducum potpuno izjednačuje događaje oko Splita i Trogira i izvještava o mletačkom osvajanju tih dvaju gradova (i još nekih drugih) i podvrgavanju građanstva tih gradova mletačkoj vlasti — i to u izričitoj i svjesnoj suprotnosti prema rušenju Biograda koje se po njoj tom prilikom zbilo.³¹ Usto, protumletačka tendencija koja izbija iz mnogih Treguanovih rečenica, mogla se baš ovdje očitovati i nema sumnje da bi Treguan bio itekako zadovoljan da je mogao ocrnit; Mlečane sli-

²⁷ Steindorff, *Die Vita*, cit., 23.

²⁸ Joannes Lucius, *Memorie di Tragurio ora detto Traù, Venetia 1673*, 17.

²⁹ Ivanišević, n. dj., 96–97.

³⁰ Steindorff, *Die dalmatinischen Städte*, cit., 95–96; isti, *Die Vita*, cit., 19 i d.

³¹ *Historia ducum*, cit., 74; *Spalatum et Traurium* (...) *violenter invaserunt et cives* (...) *ad ducis* (...) *fidelitatem reduxerunt, Belgradum vero pro eo quod eius cives duci et exercitui temptaverant resistere* (...) *funditus destruxerunt*.

kajući strašna stradanja grada i građana prilikom uništenja grada i egzodusa građana. A ipak on to nije učinio. Zašto? Odgovor se nadaje sam po sebi: Treguan nije smio u svojoj legendi iskriviti neku povijesnu okolnost koja je trogirskim građanima bila dobro poznata jer bi time, kao što smo već naglasili, smanjio vjerodostojnost svoje legende. Očito bi spominjanje Mlečana kao onih koji su razrušili grad bilo u suprotnosti s narodnom tradicijom o događaju koji se zbio 70—80 godina ranije, dakle ne u nekoj nebuloznoj prošlosti.

Svakako ne treba smetnuti s uma da je Treguan pisao svoju legendu o blaženom Ivanu 1203, dakle tek jednu godinu nakon što su križari za račun Mletaka osvojili Zadar. Jasne aluzije na taj događaj vidljive su i u prvom dijelu Treguanova djela, u kojem se govori o tome kako je Zadar priznao Kolomanovu vlast. U priču je upleten i blaženi Ivan, koji je najprije pomogao Zadranima da se obrane od Kolomanove vojske, ali ujedno tom prilikom uputio Bogu molitvu u kojoj se zalaže za Kolomanovu vlast nad Zadrom ovim riječima: »kao što oba naroda (tj. Zadran i Ugri) poštivaju jednog Boga (...) tako neka njima upravlja vlast jednog vladara (...)«. ³² A kasnije, nakon što se »građanstvo dobrovoljno predalo (Kolomanu)« i Koloman zatražio objašnjenje od biskupa Ivana zašto je Zadranima dao podršku protiv njega, biskup odgovara: »Sve je to učinjeno zbog tvoga spasa (...) *da se ti ne bi okrvavio krvlju kršćana* (...) i da na tvoju vojsku (...) ne bi pala sramota okrutnosti; (...) i tako je božje milosrđe učinilo da je (zadarski) narod podređen tvojoj vlasti i *da tvoje ruke ostanu čiste od njegove krvi*«. ³³ Mislimo da ne može biti ni najmanje sumnje da je sve to Treguan napisao s jasnom višeznačnom porukom: ugarski vladar je zakoniti vladar nad Zadrom, jer su mu se građani dobrovoljno predali (dakle, to nisu Mlečani koji su silom osvojili grad); ugarski vladar nije okrvavio svoje ruke krvlju zadarskog naroda (kao što su to učinili 1202. Mlečani). Dodajmo tome i vehementne Treguanove riječi u povodu mletačke pljačke (1171. godine). Dakle, Treguan za rušenje Trogira nije optužio Mlečane zato što mu to zbog povijesnih činjenica ili zbog narodnog mišljenja o njima nije bilo moguće. Ukratko, Mlečani nikako ne dolaze u obzir.

Ako je to tako i ako u obzir ne dolaze ni Saraceni iz Afrike ili Španjolske, najbližim se rješenjem problema ukazuje povezivanje rušenja Trogira sa Saracenicima koji su 1133. bili smješteni kod Baria kao posada u službi normanskog kralja Rogera. Kako je pak posve sigurno da oni nisu ni u kom slučaju mogli postupati po vlastitoj inicijativi, saracenski je napad na Trogir zapravo Rogerova akcija. A kako je Roger imao upravo u to vrijeme velikih neprilika sa svojim velikašima, koji su organizirali široko zasnovanu urotu i tražili pomoć na sve strane pa i na istočnoj obali Jadrana, sve upućuje na to da je uništenje Trogira od Rogerovih Saracena bilo neka vrsta opomene silama s druge strane Jadrana da ni na koji način ne pomažu normanskim buntovnicima. O svemu tome pisali smo podrobnije na drugom mjestu pa ovdje ne bismo ponavljali svoje analize. Dodali bismo samo još nešto.

³² Zivot, cit., 108.

³³ N. dj., 109.

Ugarska je bila i u tridesetim godinama XII. stoljeća zainteresirana za prilike na srednjem Jadranu, gdje je barem u Splitu imala određeno uporište. Tako se splitski nadbiskup Gaudije dao konsekrirati od požunskog nadbiskupa i to je 1139. potvrdio papa Inocent II na inzistiranje hrvatsko-ugarskog kralja Bele II.³⁴ Steindorff je ispravno upozorio na to da je hrvatsko-ugarski vladar bio bez vlastite mornarice i da sam nije mogao pomoći normanskim pobunjenicima. Zato je eventualna ugarska pomoć normanskim velikašima, Rogerovim protivnicima, dolazila u obzir samo ako bi Split i Trogir pomogli svojom mornaricom. Rušenje Trogira od Rogerovih Saracena bilo je prema tome ne samo opomena nego ujedno i korisna mjera opreza.

Dakle, povijesne okolnosti ne govore protiv Treguanove vijesti o rušenju Trogira od Saracena, ako se pod njima misli na Rogerovu posadu kod Baria.

Postepeni nastanak legende o trogirskom biskupu Ivanu Steindorff za mišlja ovako: neko vrijeme nakon što su Mlečani 1125. uništili Trogir došlo je do poštivanja toga biskupa, pa je sastavljena »prva legenda« s antimletačkom tendencijom koja je opisivala Ivanov život i uništenje grada od Mlečana. Ta legenda možda je — sve po Steindorffu — sadržavala i podatak o tome da je mletačka flota došla iz Hiosa na povratku s križarskog rata. Kako 1125. još nije postojao kult biskupa, Mlečani su postupali samo kao pljačkaši, a ne kao sakupljači relikvija.³⁵ Sedamdesetih godina XII. stoljeća Trogirani stupaju u prijateljske odnose s Mlečanima pa nastaje »druga legenda«, kojom se Mlečani kao napadači na Trogir zamjenjuju sa Saracenima, a izmišlja se i privremeni egzil građana iz Trogira.³⁶ Treguan je 1203. našao obje legende i od njih stvorio »treću legendu«, u kojoj je Mlečane iz »prve legende« prebacio u kasnije vrijeme — približno u vrijeme jedne generacije prije Treguana — a iz »druge legende« sačuvao legendarne Saracene koji uništavaju grad.³⁷

Ta rekonstrukcija nastanka legende izaziva po našem mišljenju velike poteškoće. Život biskupa Ivana po »prvoj legendi« sigurno još nije sadržavao riječi upućene Kolomanu da je biskupova intervencija u prilog Zadra imala za cilj da izbjegne sramotu koja bi pala na Kolomana i njegovu vojsku, da su svoje ruke uprljali krvlju Zadrana jer je to bez ikakve sumnje pisano tek kasnije pod teškim dojmom tragedije osvajanja Zadra u 1202. »Prva legenda« nije dakako mogla sadržavati ni Ivanovo proročanstvo da će doći do uništenja grada i do egzodusa građana itd. Ukratko, Steindorffova rekonstrukcija pretpostavlja mnoge i bitne Treguanove zahvate u »prvu legendu«. Ako je, nadalje, »prva legenda« prikazala Mlečane isključivo kao pljačkaše, onda u njoj očito nije bilo mjesta ni za otkidanje ruke biskupa Ivana ni za zahtjev Trogirana da Mlečani vrate otkinutu ruku.

Steindorff tvrdi da je »prva legenda« imala »izrazito antimletačke crte«.³⁸ U svjetlu ovoga što smo upravo naveli, ne vidi se u čemu se očitovala ta »izrazito antimletačka tendencija«.

³⁴ CD II, Zagreb 1904, 48.

³⁵ Steindorff, *Die Vita*, cit., 20.

³⁶ N. dj., 30, 31.

³⁷ N. dj., 31—32.

³⁸ N. dj., 33.

Još manje je uspjela analiza navodne »druge legende«. Po Steindorffu ona se bavila samo događajima nakon smrti biskupa Ivana. Ona je, sve po Steindorffu, sastavljena sedamdesetih godina XII. stoljeća, tj. u doba prijateljstva Trogira s Mlecima i zato je promletački intonirana. Ako je ta »druga legenda« nastala sedamdesetih godina, onda je ona opisivala događaje kojih su se mnogi Trogirani još morali dobro sjećati. Čini nam se nevjerojatnim da bi »druga legenda« mogla ponuditi Trogiranima opis potpunog rušenja grada i dugogodišnjeg egzodusa, ako su iz vlastitog iskustva znali da to nije tako.

Isto to vrijedi i za Treguanovu »treću legendu«. Izmišljanjem nepostojećeg mletačkog napada na Trogir Treguan bi isto tako kao i navodni pisac »druge legende« uništio svako povjerenje građana prema njegovoj priči. Usto, ako je Treguan dobrano preradio događaje oko osvajanja Zadra i opisivanjem nekrvavog Kolomanova stjecanja vrhovništva nad tim gradom na jasan premda neizravan način davao najoštriju osudu zločina nad Zadrom počinjenog 1202, što ga je sprečavalo da rušenje grada i egzil, o kojima je čitao u »drugoj legendi« ne pripíše Mlečanima? Zašto nije upotrijebio divnu priliku da optuži Mlečane za totalno uništenje grada?

U Steindorffovoj interpretaciji svi su povijesni događaji legende o blaženom Ivanu što se odnose na XII. stoljeće nevjerođostojni: Saraceni nisu napali Trogir; tom prilikom nije došlo do uništenja grada; građani nisu napustili grad; napad Mlečana (1171) nije postojao.

Zar se Treguanova legenda doista može povijesno korisno eksploatirati samo za događaje u XI. stoljeću? To je vrlo malo vjerojatno.

Naše analize dovele su nas do obratnog zaključka: Treguanova legenda ima za XII. stoljeće još mnogo više povijesne vjerodostojnosti, nego za XI. stoljeće. Treguan je povijesne događaje XII. st. upleo u svoju priču da bi time u očima Trogirana podignuo vjerodostojnost legende. Treba priznati da načelno nije nemoguće da je pri spomenu napadača koji su uništili grad Treguan doista ubacio Saracene umjesto nekog drugog napadača, jer su Saraceni bili u ono vrijeme pogodni da zamijene bilo kojeg neprijatelja. Ali, ako su oni doista zamjena za nekog drugog, postavlja se pitanje: koga? Mlečani, kao što smo vidjeli, ne dolaze u obzir, a još manje Split. U obzir bi mogao doći jedino Zadar, koji je kao što smo to na drugom mjestu pokušali dokazati,³⁹ igrao u to vrijeme mnogo veću ulogu na jadranskoj političkoj sceni nego što mu se to još uvijek pod utjecajem Dandola želi priznati u literaturi pa i kod nas. Posve nemoguće to nije, a zamjena imena Zadrana sa Saracenima dala bi se opravdati okolnošću da je godinu dana prije pisanja legende o blaženom Ivanu Zadar doživio katastrofu, izazvanu od Mlečana pa se protumletački nastrojenom Treguanu nije moglo sviđati da je Zadar kao žrtva mletačke bezdušnosti bio svojedobno agresor i rušitelj Trogira. To bi jako kvarilo opći dojam Treguanove priče. A ima i još drugih indicija u prilog toj tezi. Pa ipak, sva ta razmišljanja nose snažan pečat proizvoljnosti. Nije li ipak najbolje držati se Treguanova teksta i u rušiteljima Trogira u

³⁹ Vidi Lujo Margetić, Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII. stoljeću i njegovi izvori, »Historijski zbornik« XXXV, 1982, 238 i d.

prvoj polovici XII. stoljeća vidjeti upravo Saracene, dakako Rogerove najamnike, a ne gusare iz Španjolske ili Afrike.

3. Razaranje Trogira 1133. i napuštanje grada u razdoblju od 1133. do približno 1150. moralo se teško odraziti na gospodarske prilike. Trogir je i inače bio gradska općina koja se po svojoj snazi nije mogla mjeriti za Zadrom i Splitom pa je to teže morao osjećati posljedice privremenog egzodusa. Trgovina i pomorstvo morali su zbog nedostatka novčanih sredstava još dugo vremena trpjeti, a ni u obradi zemljišta stvar nije stajala drukčije. Naime, svako novo privođenje kulturi neobrađenih zemalja skopčano je ne samo s postojanjem raspoložive radne snage nego i s uskom raznovrtnom suradnjom vlasnika i obrađivača, koja je znala često poprimati karakteristike socijetetnog ugovora. Trogirski vlasnici neobrađenih zemljišta bili su očito u većoj neprilici na koji način platiti krčiteljima njihov rad negoli što je to bio slučaj u drugim dalmatinskim gradovima. Zato je ugovor o krčenju sa državao u Trogiru mnogo češće nego drugdje klauzulu o odstupanju vlasništva nad polovicom iskrčene zemlje.

Zusammenfassung

AUS DER FRÜHGESCHICHTE VON TROGIR

Lujo Margetić

In der vorliegenden Arbeit des Verfassers werden zwei Fragen bearbeitet:

1) die Institution (Gepflogenheit) der Teilung des zur Rodung freigegebenen Bodens zwischen dem Bodenbesitzer und demjenigen, der die Rodung vornimmt, was an vielen Stellen an der Ostküste der Adria vorgekommen ist, nirgendwo aber in so großer Zahl wie in Trogir. Diese Institution ist noch aus der Zeit Hamurabis und dann über das byzantinische Landbearbeitungsgesetz, in Nordafrika zur Zeit der Araberkolonisierung sowie aus vielen Teilen Italiens und Frankreichs bekannt.

2) die Aufzeichnungen aus dem Leben des seligen Ivan (Johann), des Bischofs von Trogir, die der Archidiakon Treguan, der zukünftige Bischof von Trogir, niedergeschrieben hat; insbesondere werden diejenigen Teile bearbeitet, die sich auf die Geschehnisse im 12. Jh. beziehen, nämlich auf die Zerstörung von Trogir durch die Sarazenen, das vorläufige Auflösen der Stadt und den späteren Überfall der Venezianer; es wird die Zuverlässigkeit dieser Aufzeichnungen geprüft und eine kritische Stellungnahme gegenüber der These Steindorffs eingenommen, alle diese Nachrichten seien unglaubwürdig.

Der Verfasser vertritt die Meinung, indem er die Gründe für die immer häufiger vorkommenden Verträge über die Teilung des landwirtschaftlich genutzten Bodens erklärt, daß das vielleicht eine der möglichen Ursachen für die schlechte wirtschaftliche Situation in Trogir nach den vom Archidiakon Treguan beschriebenen Geschehnissen sein könnte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.